

КРАВЕЦЬ М. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права
(Навчально-науковий інститут
гуманітарних і соціальних наук
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»)

УДК 351.713(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.2>

ГОЛОВНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЗА УМОВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Через збройну агресію Росії та повне вторгнення в Україну все суспільство та державний устрій переведено на оперативний режим правового режиму воєнного стану. Воєнний стан – це правовий режим, який надає Україні певні повноваження під час зіткнення зі збройною агресією. Він також може бути застосований в інших випадках, визначених законом. Він дозволяє обмежувати конституційні права і свободи на певний час за наявності зовнішньої загрози. Це тому, що воєнний стан надає владі необхідні повноваження для захисту національної безпеки від агресії. У Конституції України зазначено, що права людини підлягають виключному захисту в силу їх високої соціальної цінності. Тому що Конституція визнає життя, здоров'я, честь, гідність, безпеку і свободу людини недоторканими. Всі ці причини зумовлені складністю сучасної дійсності.

20 лютого 2014 року Росія почала сплановану збройну агресію проти України. Військовою фазою ЗС РФ захопили частину української землі – Кримський півострів. Війна на Донбасі почалася з тимчасової окупації Кремлем Автономної Республіки Крим і міста Севастополь. Після цього російські військові «у відпустці», збройні сили та спецназ захопили українські міліцейські відділки, місцеву владу та військові об'єкти в окремих районах Донецької та Луганської областей. Росія відверто проігнорувала Мінські угоди, досягнуті за посередництва ОБСЄ. Ці угоди були укладені між Росією, Німеччиною, Францією та іншими державами. Замість виконання цих домовленостей Росія спробувала замінити мирні процедури припинення війни зусиллями, які надали «особливий статус» створеним нею квазідержавним утворенням. Росія порушила численні договори та закони, розпочавши збройну агресію проти України. Зусилля протидії агресору передбачали значну політико-дипломатичну взаємодію між різними міжнародними організаціями та державами. Завдяки цій взаємодії було створено багато документів та указів, які підтримують територіальну цілісність України.

Світ не побачив реального бажання Росії вирішити конфлікт політичними чи дипломатичними засобами. Натомість на них чинився тиск через економічні та політичні санкції; це мало на меті змусити їх сісти за стіл переговорів. Однак жоден інший спосіб вирішення конфлікту не вважався ефективним.

Ключові слова: конституційні права, повномасштабне вторгнення, збройна агресія Росії.



Kravets M. O. The main principles of constitutional law under conditions of full-scale military aggression

Due to the armed aggression of Russia and the full invasion of Ukraine, the entire society and the state system were transferred to the operative mode of the legal regime of martial law. Martial law is a legal regime that gives Ukraine certain powers in the face of armed aggression. It can also be applied in other cases defined by law. It allows limiting constitutional rights and freedoms for a certain time in the presence of an external threat. This is because martial law gives the government the necessary powers to protect national security from aggression. The Constitution of Ukraine states that human rights are subject to exclusive protection due to their high social value. Because the Constitution recognizes life, health, honor, dignity, safety and freedom of a person as inviolable. All these reasons are caused by the complexity of modern reality.

On February 20, 2014, Russia began a planned armed aggression against Ukraine. During the military phase, the Russian Armed Forces seized a part of Ukrainian land – the Crimean Peninsula. The war in Donbas began with the Kremlin's temporary occupation of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. After that, Russian military "on leave", armed forces and special forces seized Ukrainian police stations, local authorities and military facilities in certain areas of Donetsk and Luhansk regions. Russia openly ignored the Minsk agreements reached through the mediation of the OSCE. These agreements were concluded between Russia, Germany, France and other states. Instead of fulfilling these agreements, Russia tried to replace the peaceful procedures of ending the war with efforts that gave "special status" to the quasi-state entities it created. Russia violated numerous treaties and laws by launching armed aggression against Ukraine. Efforts to counter the aggressor involved significant political and diplomatic interaction between various international organizations and states. Thanks to this interaction, many documents and decrees were created that support the territorial integrity of Ukraine.

The world did not see a real desire of Russia to resolve the conflict by political or diplomatic means. Instead, they were pressured through economic and political sanctions; it was meant to force them to the negotiating table. However, no other way of resolving the conflict was considered effective.

Key words: *constitutional rights, full-scale invasion, armed aggression of Russia.*

Вступ. Надзвичайні повноваження становлять пряму загрозу конституційним принципам. Сучасні конституційні системи спрямовані на обмеження публічної влади з метою захисту прав людини. Ось чому тривалі періоди конституційної кризи небезпечні, оскільки це робить конституційні права та свободи вразливими.

У житті нації бувають моменти, коли зростає ризик нераціональних рішень. У ці моменти люди зазвичай віддають перевагу нерозумній і надмірній політиці.

Отже, виникає практичне, але невідкладне, питання: «Що може законно зробити конституційна демократія, щоб захистити себе від загроз, які можуть підірвати самі основи демократії чи Конституцію України?» Які практичні реалії та теоретичні принципи має конституційна система під час кризи чи надзвичайної ситуації?».

Постановка завдання. Ця стаття має на меті дослідження головних засад конституційного права за умов повномасштабної військової агресії.

Результати дослідження. Позазаконні заходи необхідні у випадках, коли виникають екстремальні умови. Надзвичайний стан дозволяє урядам вживати певних дій, які зазвичай вважаються незаконними або нелегітимними. Наприклад, Конституція США дозволяє президенту призупинити habeas corpus під час війни або під час громадської безпеки [1, с. 4].

Конституція України дозволяє приймати закони, які звужують конституційні права і свободи людини. Це можна зробити у разі незвичайних обставин, як зазначено в статтях



30-34, 38, 39, 41-44 і 53. Крім того, конституція дозволяє створення законів, які тимчасово обмежують права та інтереси компаній. Це пов'язано з тим, що стаття 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що такі заходи можуть бути введені з можливістю це зробити [2].

Спочатку тимчасове спеціальне законодавство – також відоме як законодавство про захід – було створено, щоб дозволити представницьким органам давати згоду на надзвичайні закони та податки. Це почалося з народженням європейського парламентаризму; його первісною метою було погодитися на запропоновані монархом заходи, викликані певною небезпекою.

Законодавство, сформоване через *res publica* – законодавчу державу – вважається вищим над тимчасовим законодавством. Це пояснюється тим, що тимчасове законодавство ґрунтується на двох принципах: обмежений час і оцінка після виконання. Коли законодавці створюють тимчасове законодавство, вони вирішують, як довго воно триватиме. Після закінчення цього часу законодавці можуть вирішити продовжити дію закону або припинити його дію. Згідно з неримською моделлю адаптації, екстремальні умови вимагають екстремальних реакцій. У цих випадках тимчасові закони можуть бути реалізовані як частина загального законодавчого процесу. Це також може включати впровадження спеціальних режимів або режимів, які впроваджуються через щорічне оновлення законодавства. Ці адаптації вважаються звичайними та звичайними – вони просто частина звичайної конституційної системи. Це пояснюється тим, що між звичайними та надзвичайними урядами впроваджується додаткова чітка лінія поділу. Надзвичайні повноваження виникають, коли цього вимагають надзвичайні обставини. У багатьох випадках ці повноваження надаються законом, коли незрозуміло, як вирішити проблему. Однак конституція може передбачати додаткові повноваження виконавчої влади без чітких положень про це заздалегідь. Це пояснюється тим, що можливість створення конкретних правил для екстремальних обставин вважається неможливою через невизначеність щодо цих обставин. Натомість діє модель легітимації *ex post facto* – виконавчий обов'язок полягає в тому, щоб зберегти суспільство та державу, яка надає їм надзвичайні здібності без конкретних законодавчих положень.

Є три різні способи підходу до особливих надзвичайних ситуацій. По-перше, країни можуть ухвалювати воєнний стан; по-друге, вони можуть впроваджувати галузеві режими, характерні для надзвичайної ситуації. Гарним прикладом цього є COVID-19, який призвів до запровадження кількох галузевих режимів. Нарешті, 3 лютого 2015 року Україна імплементувала закон під назвою «Військово-цивільні адміністрації» в Законі № 141-VIII.

Відповідно до частини другої статті 157 Конституції України зміни до її частини першої – розділу I – Конституції не можуть бути внесені під час війни чи надзвичайного стану. Це тому, що Конституція передбачає режими воєнного стану, викладені в її другій частині [2]. Це стосується і змін до ч. 1 ст. 85; ч. 1 ст. 92; та ч. 1 ст. 106. Крім того, до цих режимів воєнного стану йдеться у частині 31 першої статті 64. Згідно зі статтею 156 Конституції України для внесення змін до Конституції потрібен референдум і розділом XIII «Внесення змін до Конституції України». Крім того, стаття 159 вимагає конституційного контролю з боку Конституційного Суду України за будь-якими змінами до Конституції. Це гарантує, що конституційні зміни не можуть бути внесені в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

За словами судді Шишкіна [3], Конституція України прямо не згадує воєнний час чи надзвичайний стан як поважні підстави для внесення змін до Конституції. Натомість передбачається, що Конституційний Суд має повноваження визначати, чи існують ці умови, щоб ініціювати конституційні зміни. Логіка судді Шишкіна паралелізує нормальність як передбачувану норму; все, що виходить за межі цієї передбачуваної норми, вважається скоріше винятком, ніж правилом. Однак це створює проблему, оскільки не враховує екстремальних умов, коли внесення змін до конституції може бути єдиним життєздатним інструментом для повернення до нормального життя. Натомість таку можливість надає виключно Конституційний суд – не фактичний суд, – який не може ухвалювати рішення від імені уряду України, як це визначено Конституцією. Ідея про оголошений конституцією воєнний чи надзвичай-



ний стан має певну суб'єктивність. Причина цього полягає в тому, що умови, які вважаються такими, можуть призвести до руйнування конституційного ладу через екстремальні обставини, спричинені певною дисфункцією. Другим ключовим аспектом оголошення воєнного або надзвичайного стану є наявність об'єктивних умов.

Суддя С. Шевчук розглядає частину 2 статті 157 Конституції України [4]. На його думку, друга частина цієї статті покликана зберегти стабільність конституційного ладу та запобігти поспішним чи свавільним рішенням через воєнні чи надзвичайні ситуації. Це пояснюється тим, що люди, яким бракує критичного мислення, більш схильні підтримувати авторитарні методи управління та прийняття рішень. Далі суддя Шевчук зазначає, що Конституційний Суд України має неявні повноваження відповідно до частини другої статті 157 оцінювати суспільну небезпеку та розглядати зміни до Конституції України за небезпечних обставин. Він стверджує, що згідно з таким трактуванням ці зміни неможливо ухвалити на всенародному референдумі. Це пояснюється тим, що тимчасова держава не контролює всі визначені конституцією території та не може поширювати на них свій суверенітет. Це дозволить внести значні зміни в конституційні права та привілеї; їх можна розширити, скоротити або навіть повністю змінити – навіть змінити елементи, які не містяться в списку статті 64. Ці зміни вимагають глибокого аналізу та попереднього публічного обговорення, коли немає триваючих військових дій, як-от застосування смертної кари як кримінального покарання. Крім того, ці зміни могли б кардинально перерозподілити повноваження між гілками влади – навіть якщо вони не були б прийняті на загальнонаціональному референдумі – що змінило б конституційний механізм стримувань і противаг, що призвело б до надмірного. Суддя Станіслав Шевчук вважає, що система стримувань і противаг – або система рівноправних повноважень, що контролюють одна одну – має працювати в політичній системі України завжди. Крім того, він вважає, що конституційний порядок ніколи не повинен порушуватися екстремальними обставинами, коли політична система не функціонує або коли стабільність знаходиться під загрозою. У такому випадку має існувати прямий народний інститут, щоб не допустити будь-якої узурпації державної влади та утриматися від незаконної зміни конституційного ладу України. Цей мандат випливає зі статті 1 Конституції України, яка встановлює демократичну державу, а також зі статті 5, яка говорить, що владу в Україні має лише народ. Суддя Шевчук вважав, що запропонований ним підхід найкраще відповідає цілям, окресленим частиною другою статті 157.

Конституційний суд України заявив, що Конституцію не можна розглядати як угоду про самогубство. У випадках, коли конституційна система не працює і не здатна реагувати на екстремальні обставини, зміни до конституції можуть знадобитися для відновлення нормального життя. З іншого боку, відмова від цього варіанту може мати фатальні наслідки для конституційної системи в цілому. Друга частина статті 157 Конституції забороняє застосування конституційних змін під час надзвичайного стану.

Висновки. Ефективна реалізація конституційної скарги є запорукою формування конституціоналізму в Україні. Це пов'язано з тим, що без такого інституту неможливо забезпечити верховенство Конституції, системно захистити права і свободи громадян. Крім того, конституційна скарга може виступати гарантією прав і свобод особи. Його також можна розглядати як механізм, який забезпечує дотримання законів, зокрема тих, що стосуються індивідуальних прав, які не залежать від умов їх застосування. Крім того, подальший аналіз законодавства в Україні та самої Конституції з урахуванням практичних реалій під час воєнного стану доводить ефективність конституційної скарги як процесуального інструменту. Ця ефективність відображається в їхній здатності оцінювати теоретичні принципи та практичні реалії щодо функціонування Конституційного Суду під час воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Roznai Y., Albert R. Introduction: Modern Pressures on Constitutionalism, in Richard Albert, Yaniv Roznai ed. *Constitutionalism Under Extreme Conditions Law, Emergency, Exception*. Cham: Springer, 2020. P. 4.



2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 No 389-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

3. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nh01d710-15#n2>

4. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шевчука С.В. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ng01d710-15#n2>

